

## הרב איתן שנדורפי

לע"נ  
אמו"ר ר' ישעיה מרדכי ז"ל  
שחנני לאהבת התורה  
ולאהבת ירושלים

## מתי כבשו בני ישראל את ירושלים?

## הצגת הבעיה

דבר ידוע הוא שדוד המלך הוא שכבש את ירושלים ועשאה לעיר מלכותו<sup>1</sup>. אבל עיון בפסוקים העוסקים בתקופה הקודמת למלכות דוד מראה שירושלים נכבשה על ידי בני ישראל זמן רב לפני ימי דוד המלך. נשאלת, אפוא, השאלה מתי כבשו בני ישראל את ירושלים?

א) בספר שמואל<sup>1</sup> מסופר שלאחר שדוד מלך על שבט יהודה שבע וחצי שנים בחברון, באו כל שבטי ישראל ומשחוהו למלך על כל ישראל ורק אז: "וילך המלך ואנשיו ירושלם... וילכד דוד את מצדת ציון היא עיר דוד". מפסוקים אלו עולה שדוד הוא שכבש את ירושלים ורק לאחר שמלך על כל ישראל.

ב) לעומת זאת, בספר יהושע<sup>2</sup> נאמר שיהושע ובני ישראל הרגו את מלך ירושלים, ולפי זה משמע לכאורה שבני ישראל כבשו את ירושלים כבר בימי יהושע<sup>2</sup>, כארבע מאות שנה לפני כיבוש דוד<sup>3</sup>!

ג) אמנם מהנאמר בספר יהושע<sup>3</sup>: "ואת היבוס יושבי ירושלם לא יוכלו (יכלו קרק) בני יהודה להורישם וישב היבוס את בני יהודה בירושלם עד היום הזה", משמע שבזמן יהושע לא הצליחו בני ישראל לכבוש את ירושלים!

ד) בתחילת ספר שופטים<sup>4</sup> נאמר: "וילחמו בני יהודה בירושלם וילכדו אותה ויכוה לפי חרב". עולה מכאן, שירושלים נכבשה בתחילת תקופת השופטים!

ה) אמנם באותו פרק עצמו בספר שופטים<sup>5</sup> נאמר על בעל הפלגש: "ואת היבוס יושב ירושלם לא הורישו בני בנימין וישב היבוס את בני בנימין בירושלם עד היום הזה". נשאלת אי"כ השאלה האם בתחילת תקופת השופטים כבשו בני ישראל את ירושלים או לא?

בנוסף לפסוקים אלו הדנים ישירות בכיבוש ירושלים ישנם עוד שני מקורות, שמהם ניתן ללמוד מי שלט בירושלים בתקופה שקדמה למלכות דוד:

ו) בסוף ספר שופטים<sup>6</sup>, בפרשת פילגש בגבעה, נאמר: "ויקם וילך ויבא עד נכח יבוס היא ירושלם... הם עם יבוס והיום רד מאד. ויאמר הנער אל אדניו לכה נא ונסורה אל עיר היבוס הזאת וגלון בה. ויאמר אליו אדניו לא נסור אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל הנה".

1. שמואל ב' ה', א-ז.
2. יהושע י', כג-כו; י"ב, ז-י.
3. עיין ברד"ק המובא לקמן.
4. עיין להלן בנספח ובהערה 8 שם.
5. יהושע ט"ו, סג.
6. שופטים א', ח.
7. שופטים א', כא.
8. שופטים י"ט, י"ב.

עולה מכאן שבסוף תקופת השופטים<sup>6א</sup> הייתה ירושלים עיר יבוסית.

ז) בספר שמואל<sup>7</sup>, לאחר ניצחון דוד על גלית נאמר: "ויקח דוד את ראש הפלשת' ויבאהו ירושלם". עולה מכאן שירושלים הייתה תחת שלטון ישראלי בימי שאל.

יש לברר, אם כן, מתי כבשו בני ישראל את ירושלים? האם בימי יהושע כפי שעולה מהאמור בסעיף ב? או בתחילת תקופת השופטים כפי שעולה מהאמור בסעיף ד? או לאחר תקופת השופטים, לפני ניצחון דוד על גלית כפי שעולה מהאמור בסעיפים ו-ז? או שמא רק בימי מלכותו של דוד כפי שעולה מהאמור בסעיף א? בנוסף לכך יש לברר כיצד יתיישבו הפסוקים האומרים ששבט יהודה לא הצליח לכבוש את ירושלים בימי יהושע (סעיף ג) וששבט בנימין לא כבש את ירושלים בתחילת תקופת השופטים (סעיף ה)<sup>8</sup>.

## 1. היסוד המוסכם על המפרשים

ראשית, יש להקדים יסוד שאותו כתבו מפרשים רבים: "כי ירושלים בין יהודה ובנימין"<sup>9</sup>; "היה לשני השבטים חלק בה"<sup>10א</sup>.

לפי זה יישבו המפרשים שלוש שאלות והבהירו ארבעה מהפסוקים הנזכרים:

א) על השאלה האם ירושלים נכבשה בתקופה המסופרת בתחילת ספר שופטים (סעיפים ד-ה), ענו המפרשים שבני יהודה כבשו חלק השייך להם, ואילו החלק השייך לבנימין לא נכבש על ידם<sup>11</sup>.

6א. כן הוא לפי סדר המקראות וכן פירשו רד"ק ואברבנאל בפירושו לשופטים י"ז, א וכן עולה מדברי המדרש תדשא פכ"ב המובא לקמן. אמנם במדרשים אחרים נאמר שהמעשה היה בתחילת תקופת השופטים וכן פירש רש"י בפירושו לשופטים י"ז, א ועיין על כך לקמן.

7. שמואל א' י"ז, נד.

8. לכאורה יש להוכיח מפסוק נוסף שירושלים הייתה בשליטה ישראלית כבר בימי יהושע, שכן בין הערים שנפלו בנחלת בנימין נזכרת גם "יהיבסי היא ירושלם" (יהושע י"ח, כא-כח). אבל יש לדחות הוכחה זו שכן לא כל הערים שנפלו בגורל כבר נכבשו, וכפי שאמר ה' ליהושע: "הארץ נשאר הרבה מאד לרשתה... אנכי אוריש מפני בני ישראל רק הפלך לישראל בנחלה" (יהושע י"ג, א-ו). וכן כתב רמב"ם בהלכות תרומות פ"א, ה"ב: "...חילק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל אף על פי שלא נכבשה...".

9. לשון רד"ק בפירושו לשופטים א', כא.

10. לשון רש"י בפירושו ליהושע י"ח, יד (ועיין עוד ברש"י בראשית כ"ח, יז; י"ב, ט; מ"ה, יד; מ"ט, כז ודברים י"ב, יד; ל"ג, יב. ועיין ברש"י ביהושע ט"ו, ח ובהערת המהדיר ל"יהושע שופטים עם פירוש רש"י" [מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ז] יהושע י"ח, יד הערה 20). וכעין זה כתב גם רד"ק בפירושו ליהושע י"ח, כח. ועיין עוד בדברי רד"ק בפירושו למלכים א' י"א, יג ושם פסוק לב ושם פרק י"ב, כ. וכעין זה כתב רלב"ג בפירושו ליהושע ט"ו, ח ואברבנאל בפירושו ליהושע ט"ו, סג ולשופטים א', כא וה"מ מצודת דוד" בפירושו ליהושע ט"ו, ח וסג ולשופטים א', כא ומלבי"ם בפירושו לשופטים א', כא.

10א. אמנם בגמרא במסכת יומא דף יב, ע"א ובמסכת מגילה דף כו, ע"א נחלקו תנאים, האם ירושלים התחלקה לשבטים או לא, ודעת חכמים היא שירושלים לא התחלקה לשבטים. וכן פסק רמב"ם בהלכות בית הבחירה פ"ז, ה"ד ועוד, מ"מ מפשט הפסוקים עולה, לכאורה, שירושלים התחלקה בין שבטי יהודה ובנימין. וכך ביארו מפרשי התנ"ך (רש"י, רד"ק, רלב"ג, אברבנאל, מצודות, מלבי"ם, הנזכרים בהערה הקודמת ועוד).

האחרונים אכן הקשו על דעת חכמים כיצד יסבירו את הפסוקים שמהם עולה שירושלים התחלקה בין שבטי יהודה ובנימין. ועיין על כך במאמרי "האם ירושלים התחלקה לשבטים?" בניצני ארץ, חוברת י (קובץ כתי"י וחיידושים יו"ל ע"י תלמידים של ישיבת "מרכז הרב" ירושלים, אלול, תשנ"ג), עמ' 195-207. כן כתבו בפירוש האברבנאל בשופטים א', כא ומלבי"ם שם בפסוק ח, ונראה ששאר המפרשים מסכימים עמו.

**ב)** על השאלה האם שבט יהודה כבש את ירושלים כבר בתחילת תקופת השופטים (סעיף ד') או שמא רק דוד הוא שכבשה (סעיף א'), ענו המפרשים ששבט יהודה כבש, כאמור, רק חלק מהעיר ואילו דוד כבש את החלק הנוותר<sup>12</sup>.

**ג)** על השאלה כיצד שם דוד את ראש גלית בירושלים עוד לפני שכבש אותה (סעיף ז'), ענו המפרשים שחלק מהעיר נכבש עוד לפני ימי דוד ובחלק זה שם דוד את ראשו של גלית<sup>13</sup>.

לפי זה גם יישבו המפרשים שאלה נוספת: מדוע מייחס הנביא את כיבושה או את אי כיבושה של ירושלים פעם ליהודה ופעם לבנימין (סעיפים ג-ד-ה) – גם ליהודה היה חלק בירושלים וגם לבנימין ולכן מספר הנביא מה עשה כל שבט בחלקו<sup>14</sup>. יש מהמפרשים שגם הסבירו לפי זה את הנאמר בסעיף ו שבו מוגדרת ירושלים בסוף תקופת השופטים "עיר נכרי" ואמרו שהכוונה לחלק שלא נכבש ע"י בני ישראל<sup>15</sup>. אבל הקשו על הסבר זה שאם היה חלק בירושלים, שהיה תחת שלטון ישראלי, מדוע לא הלכו האיש ופילגשו ונערו לחלק זה של העיר, אלא המשיכו עד הגבעה, שרחוקה הרבה יותר<sup>16</sup>. כמו כן עדיין לא מיושב הנאמר בסעיף ב, שממנו משמע שירושלים נכבשה כבר בימי יהושע וכן הנאמר בסעיף ג ששבט יהודה לא כבש את ירושלים בימי יהושע.

## 2. שיטת רד"ק

רד"ק בפירושו לספר שופטים<sup>17</sup> על הפסוק "וילחמו בני יהודה בירושלם וילכדו אותה" כתב: "וילחמו – פירוש וכבר נלחמו כי בימי יהושע לכדו ירושלים כמו שפירשתי בספר יהושע, כי בכלל מלכי כנען אשר הכה יהושע הוא מלך ירושלים". ובפירושו לספר יהושע כתב<sup>18</sup>: "וילחמו בני יהודה בירושלים, פירוש וכבר נלחמו כי מלך ירושלים הוא בחשבון לייא מלכים שהכה יהושע ובני ישראל, אבל סיפר אותו שם – בתחילת ספר שופטים – עם מה שכבשו אחרי מות יהושע". על דברי רד"ק שאלו המפרשים שתי שאלות:

**א)** בספר יהושע<sup>19</sup> נאמר בפירוש "ואת היבוסים ישב ירושלם לא יוכלו (יכלו קרי) בני יהודה להורישם וישב היבוסים את בני יהודה בירושלם עד היום הזה". מפורש, אם כן, שבימי יהושע לא הצליחו בני ישראל לכבוש את ירושלים<sup>20</sup>.

**ב)** מלך ירושלים שנהרג ע"י יהושע ובני ישראל לא נהרג בעירו, אלא במקדה, לאחר שניסה להלחם בגבעון ונס במורד בית חורון<sup>21</sup>, ולא נאמר בכל הפרק שירושלם כבשו אחר כך את ירושלים, למרות שעל ערים רבות אחרות כן מסופר באותו הפרק על כיבושן<sup>22</sup>.

על השאלה הראשונה ענה רד"ק בפירושו ליהושע<sup>23</sup>:  
 "...מבצר המקום הזה הוא ציון שהוא בירושלים, ועד דוד לא היה נכבש המקום הזה... וכשכבשו בני יהודה את ירושלים... לא יכלו לכבוש את המצודה". עוד כתב רד"ק<sup>24</sup>: "כי לקחו בני ישראל ויהודה ירושלים בימי יהושע, לבד מצדת ציון שלא נכבשה עד דוד".

12. כן כתב רש"י בשופטים א', כא ובשמואל ב' ה', ו וכן עולה גם מפירושו ליהושע ט"ו, סג. וכן כתב רד"ק בפירוש לשופטים י"ז, א ובשמואל ב' ה', ו. וכן עולה מפירושו לשופטים א', ח וליהושע ט"ו, סג. וכן כתב רבי יוסף קרא בשופטים א', ח. וכן כתב אברבנאל בשופטים א', כא. וכן כתב מלבי"ם שם בפסוק ח.
13. כן כתב מלבי"ם בפירושו לשמואל א' י"ז, נד ונראה ששאר המפרשים יסכימו עמו.
14. רד"ק בפירושו לשופטים י"ז, א.
15. הר"ף שעל אברבנאל בהקדמתו לשופטים פרק י"ז (עמוד קמה).
16. יהושע י"א, כא.
17. שאלה זו רמוזה בדברי רד"ק עצמו בפירושו ליהושע ט"ו, סג.
18. יהושע י', א-כו.

רד"ק בתשובתו זאת הסתמך כנראה על השוני בין כינויה של ירושלים בפסוק בספר יהושע<sup>3</sup> לכינויה בפסוק בספר שופטים<sup>4</sup>. בספר יהושע<sup>3</sup> נאמר: "ואת היבוס יושבי ירושלים לא יוכלו (יכלו קרי) בני יהודה להורישם", ואילו בספר שופטים<sup>4</sup> נאמר: "וילחמו בני יהודה בירושלים". אם כן לפי רד"ק היו ליהודה שני חלקים בירושלים: "ירושלים" ו"היבוס יושבי ירושלים". נאמר בספר יהושע<sup>3</sup> שבני יהודה לא כבשוה, ואילו על "היבוס יושבי ירושלים" נאמר בספר יהושע<sup>3</sup> שבני יהודה לא כבשוה, אך שני הדברים מתייחסים לאותה תקופה – תקופת יהושע<sup>20</sup>.

לפי דברי רד"ק מובן כיצד קבע דוד את מקום מושבו במצודת ציון, שכן מקום זה היה שייך לשבט יהודה. מה שאין כן אם היינו אומרים ששבט יהודה כבש בימי יהושע את כל השטח, השייך לו, ממילא היה יוצא שדוד כבש רק את השטח השייך לבנימין ולא היה מובן כיצד קבע דוד את מקום מושבו בשטח השייך לבנימין.

לשיטת רד"ק, שגם ליהודה היה חלק ביבוס, שאותו לא כבשו עד ימי דוד המלך, יש להביא ראיה מדברי חז"ל. בספרי בפרשת נשא<sup>22</sup> נאמר: "כתוב אחד אומר: 'ויתן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים'<sup>23</sup> וכתוב אחד אומר: 'ויתן דוד לארן במקום שקלי זהב משקל שש מאות'<sup>24</sup>. כיצד יתקיימו שני המקראות הללו? 'מקום הגורן בשש מאות ומקום המזבח בחמשים' ופירש הנצי"ב<sup>25</sup>: "הגורן היה עומד בתוך חלקה גדולה והוא כל הר הבית, והמזבח היה בתוך הגורן. ונקראה (בפי חז"ל) כל החלקה: 'מקום הגורן', והגורן: 'מקום המזבח'. וזהו דכתיב בשמואל<sup>23</sup> ויתן דוד את הגורן והוא מקום המזבח, ובדברי הימים<sup>24</sup> כתיב 'ויתן דוד לארן במקום', פירוש מחיר כל המקום שעמד בו הגורן". כעין זה כתבו גם המפרשים בסוף ספר שמואל<sup>23</sup>: "בכסף שקלים חמשים" ובדברי הימים<sup>24</sup> נאמר: "ויתן דוד לארן במקום שקלי זהב משקל שש מאות", כי חמשים שקלים נתן לו בעבור הגורן מקום המזבח... ומאשר ראה כי שם יהיה בית אלקים קנה כל השדה סביב הגורן ובעבורם נתן שש מאות שקלי זהב"<sup>26</sup>. לפי זה עולה שדוד קנה לא רק את מקום המזבח, אלא את מקום הר הבית כולו, וכיוון שאמרו חז"ל<sup>27</sup>, שהר הבית והלשכות והעזרות היו בחלקו של יהודה, עולה שחלק מהשטח השייך ליהודה לא נכבש לפני ימי דוד המלך, כדברי רד"ק שכתב ששבט יהודה לא כבש את כל חלקו לפני ימי דוד, אלא רק את "ירושלים" ולא את "היבוס יושבי ירושלים".

לאור כל זאת משתמע שהיו בירושלים שלושה חלקים: שני החלקים האמורים ליהודה – "ירושלים", ו"היבוס יושבי ירושלים", וחלק נוסף לבנימין "היבוס יושב ירושלים", ורק החלק המכונה "ירושלים" נכבש בימי יהושע, ואילו שני החלקים האחרים המכונים "היבוס יושב ירושלים" נכבשו בימי דוד.

19. עיין ברלבייג בפירושו לשופטים י"ט, י (שלא התייחס לדברי רד"ק אלא לעצם העניין) ובאברבנאל ובאלשיך הקדוש בפירושם לשופטים א', ח (שהקשו בפירוש על רד"ק) ובפירוש רד"ל לפרקי דרבי אליעזר פרק ל"ו אות פד (שלא הקשה על רד"ק אלא הסביר את עצם העניין, אך בסוף דבריו הפנה לרד"ק).
20. ועי' ברד"ק לשמואל ב' כ"ד, כג, שכתב שאחרי שדוד כבש את היבוס, היבוס העלה מס לשבט יהודה ולשבט בנימין, ומכאן משמע גייס שלדעת רד"ק היה גם ליהודה חלק בשטח היבוס ולא רק לבנימין.
21. שמואל ב' ה, ט.
22. ספרי נשא פסקא מב וכעין זה במסכת זבחים דף קטז, ע"ב ובבמדבר רבה י"א, ז ובמדרש שמואל פרשה ל"ב.
23. שמואל ב' כ"ד, כד.
24. דברי הימים א' כ"א, כה.
25. ב"עמק הנצי"ב" לספרי שם (עמוד קסט).
26. לשון ה"מצודות דוד" שם. וכעין זה כתבו גם רד"ק, רלב"ג, אברבנאל ומלבי"ם.
27. מסכת יומא דף יב, ע"א ומסכת מגילה דף כו, ע"א.

אמנם יש לשאול על דברי רד"ק, שאם ירושלים נכבשה בחלקה בימי יהושע מדוע נאמר עליה בסוף תקופת השופטים שהיא "עיר נכרי"<sup>28</sup>? "ונראה כי לא נתישבה ירושלים מישראל כל כך אע"פ שנכבשה, לפי שהיה היבוס עדיין שם. והלוי ונערו, כשעברו נוכח יבוס היה ערב, ודומה כי מפאת היבוס היה דרכם, לא מפאת ירושלים שהיו בה ישראל, ואם בא ללון שם – בערי היבוס היו פוגעים תחילה".

בדברי רד"ק יש שתי תשובות לשאלה מדוע נקראה ירושלים "עיר נכרי" בסוף תקופת השופטים: האחת, שגם בחלק שנכבש ע"י שבט יהודה לא היו הרבה אנשים מישראל וכנראה כוונתו שמתוך כך המקום לא היה מספיק בטוח, והשנייה שדרכם הייתה מכיוון החלק הנוכרי שבירושלים ולא מכיוון החלק הישראלי, ורק החלק הנכרי כונה "עיר נכרי".

יש לדייק מדוע כתב רד"ק בהסברו הראשון: "לא נתישבה ירושלים מישראל כל כך", ולא כתב שלא נתישבה כלל, שהרי יותר פשוט היה לומר שירושלים לא נתישבה כלל, שכן לא כתוב שבני יהודה יישבוה, אדרבא כתוב שבני יהודה שרפוה!<sup>29</sup>

נראה שרד"ק לא כתב שירושלים לא נתישבה כלל, בגלל הקושי הנזכר למעלה מהבאת ראש גלית לירושלים<sup>30</sup>, עוד לפני כיבושה על ידי דוד: אם ירושלים לא נתישבה כלל – קשה כיצד הביא דוד את ראש גלית לעיר שאינה בשליטה ישראלית.

על דברי רד"ק, בהסברו השני, שדרכם הייתה מפאת יבוס הנוכרית ולא מפאת ירושלים הקשה הר"ף שעל אברבנאל<sup>31</sup>: "א"כ למה לו ללכת לגבעה לבקש עיר מערי ישראל! היה לו לבוא לירושלים והוא חלק היבוס הנלכד כבר והם מושלים (בה)! וא"כ, אחר שהלך לגבעה נראה שכל מחוז היבוס עדיין לא נלכד!"

אולי יש ליישב את דברי רד"ק בכך, שכיוון שאותו חלק בירושלים שהיה בשליטה ישראלית לא היה על אם דרך והיה להם להאריך את דרכם על מנת להגיע אליו, העדיפו להתקדם לכיוון הגבעה אע"פ שהייתה רחוקה יותר. כעין שאמרו חז"ל<sup>32</sup>: "לגבל ולתפילה ולנטילת ידים (צריך ללכת עד) ארבעה מילין...<sup>33</sup>, לא שנו אלא לפניו אבל לאחריו אפילו מיל אינו חוזר", וכתבו הפוסקים<sup>34</sup> שלצדדים דינו כלאחריו. למדנו מכאן, שחכמים לא הטריחו את האדם לחזור לאחריו או להאריך את דרכו בהליכה לצדי הדרך בשביל לקיים מצוה, אלא ברבע מהמרחק שחייבוהו להתקדם בדרכו, וזאת, מתוך הכרת טבעו של האדם שהוא מעדיף להתקדם הרבה ולא לחזור אפילו מעט. ואם כן, אין תימה אם האיש בעל הפילגש העדיף להתקדם מרחק רב ולא לסטות מעט מדרכו.

באשר לשאלה השנייה ששאלו על רד"ק<sup>35</sup> – שמלך ירושלים נהרג בקרב במורד בית חורון, ואילו על העיר ירושלים לא מסופר בספר יהושע שנכבשה – לא ענה רד"ק. אך בפירוש "דעת סופרים"<sup>36</sup> כתב: "על המלחמה בירושלים בימי יהושע לא נכתב במפורש, כי לא היה בה כל דבר מיוחד". לפי זה לא קשה מדוע לא סופר על המלחמה בירושלים. עוד כתב ב"דעת סופרים": "מלחמה זו – על ירושלים בימי יהושע – נזכרה רק ברשימת ל"א המלכים בפרק י"ב פסוק י'."

28. בפירושו לשופטים י"ז, א.

29. במסכת פסחים דף מו, ע"א.

30. פירש רש"י: "לגבל המגבל עיסת אחרים בשכר וכלי בעל הבית טמאים – עד ארבעה מילין הטריחוהו חכמים לילך למקוה לטבול כליו. וכן לתפילה אם מהלך אדם בדרך ובא עת ללון ולהתפלל – אם יש בית הכנסת לפניו ברחוק ארבעה מילין הולך ומתפלל שם ולן שם. וכן לנטילת ידים לאכילה אם עתיד למצוא מים לפניו בדי מילין הולך לשם ונוטל את ידי".

31. משנה ברורה סימן צ' ס"ק נ בשם ה"אליהו רבה" ו"הפרי מגדים".



את פסל מיכה<sup>34</sup>... ובפילגש בגבעה נאמר על יבוס שבירושלים 'לא נסור אל עיר נכרי'<sup>35</sup>, למדנו שעדיין לא כבשו את ירושלים<sup>36</sup>.

מפורש אם כן בדבריו, שירושלים לא נכבשה בימי יהושע אלא בתחילת תקופת השופטים שלא כרד"ק. אך לא רק שכיבוש ירושלים נעשה בתקופת השופטים ולא בחיי יהושע, אלא שמעשה פילגש בגבעה היה לפני כיבוש ירושלים, וממילא לא קשה מדוע מתוארת ירושלים באותה תקופה כ"עיר נכרי"!

רש"י לא התייחס להוכחה שכתב רד"ק שירושלים נכבשה בימי יהושע ממלך ירושלים שהיה מל"א מלכים שהכה יהושע, ונראה שרש"י סבר כמו המפרשים<sup>37</sup> שכתבו שאין להוכיח משם שירושלים נכבשה בימי יהושע, שכן מלך ירושלים שנהרג ע"י יהושע ובניו, לא נהרג בעירו, אלא במקדה, לאחר שניסה להלחם בגבעון ונס במורד בית חורון<sup>18</sup>, ולא נאמר בכל הפרק שישראל כבשו אחר כך את ירושלים, למרות שעל ערים רבות אחרות כן מסופר באותו הפרק על כיבושן.

ועל מה שיישבנו את רד"ק שכיוון שבראש רשימת המלכים שהכה יהושע נאמר<sup>32</sup>: "ואלה מלכי הארץ אשר הכה יהושע ובני ישראל... ויתנה יהושע לשבטי ישראל ירשה", משמע שכל המלכים הנזכרים בין ל"א המלכים – גם ארצותיהם נכבשו, יאמר רש"י שאע"פ שיהושע נתן את המקומות הנזכרים ירושה לישראל, אין הדבר אומר שכל המקומות הללו היו כבושים בידי ישראל, שכן בפרק הבא<sup>38</sup> אמר ה' ליהושע: "הארץ נשאה הרבה מאד לרשתה... אנכי אורישם מפני בני ישראל רק הפלג לישראל בנחלה כאשר צויתך. ועתה חלק את הארץ הזאת בנחלה...". למדנו מכאן שמקומות רבים חילק יהושע בנחלה לישראל, לא במובן של נחלה המחכה לבעליה כשהיא ריקה מאדם, אלא במובן של נחלה המחכה לבעליה האמיתיים שיורישו את יושביה הנוכחיים<sup>39</sup>.

יש לדון לשיטת רש"י ורד"ק שכתבו ששבט יהודה כבש את "ירושלם" ולא כבש את "היבוס יושבי ירושלם" באותה תקופה (לרש"י בתקופת השופטים ולרד"ק בתקופת יהושע) – מדוע הכיבוש נזכר בספר שופטים<sup>4</sup>, ואילו אי הכיבוש נזכר בספר יהושע<sup>3</sup>. יש ליישב, שלפי רד"ק כיבוש ירושלים נזכר גם בספר יהושע בהריגת מלך ירושלים כמו שכתב, והסיבה שבגללה נזכר הכיבוש גם בספר שופטים – היא כמו שכתב<sup>16</sup>: "אבל סיפר אותו שם – בתחילת ספר שופטים – עם מה שכבשו אחרי מות יהושע". לפי רש"י יש לומר,

34. שופטים י"ח, לא.

35. שופטים י"ט, יב.

36. מקורו של רש"י הוא ב"סדר עולם רבה" פרק י"ב ועיין שם בביאור הגר"א ועיין עוד ב"תנא דבי אליהו רבא" פרק י"א שגם שם אמרו שפילגש בגבעה הייתה בתחילת תקופת השופטים ושם גם ביארו מדוע נכתבה הפרשה בסוף הספר: "לפי שרחמיו של הקב"ה מרובין על ישראל לעולם, אמר הקב"ה: שמה יאמרו העכו"ם עדיין לא נכנסו ישראל לארצם וקלקלו מעשיהם. לפיכך הביאונה ונתנוה אצל שופטי ישראל. ברוך המקום ברוך הוא שרחמיו מרובין על ישראל לעולם וחס על כבודן של ישראל בכל מקומות מושבותיהן".

ועיין עוד ברי"ף שעל אברבנאל בסוף הקדמתו לפרק י"ז בספר שופטים (עמוד קמה) שכתב טעם דומה, וכעין זה כתב רש"י בפירושו לבמדבר ט', א ביחס לעניין אחר, עיי"ש. (על טעמים נוספים לאיחור הפרשיות לסוף הספר עיין ברש"י שופטים י"ז, ג וברלב"ג ובארבנאל שם פסוק א ועיין במאמרי "פסל מיכה והעוסקים בו מציאת מצרים ועד גלות הארץ" בניצני ארץ, חוברת ז (קובץ כתי"י וחידושים יו"ל ע"י תלמידים משיבת "מרכז הרב" ירושלים, אייר תשי"ף), עמ' 165-164 ו-173. (ועיין ברש"י לשמואל א' כ', ל שממנו משמע שפילגש בגבעה הייתה בסוף תקופת השופטים, וכבר העיר על כך הרד"ב ראטנער בהערותיו ל"סדר עולם רבה" (ווילנא תרנ"ו) פרק י"ב סוף הערה ט).

37. הנזכרים לעיל בהערה 19.

38. יהושע י"ג, א-ו.

39. ועיין בדברי רמב"ם הנזכרים לעיל בסוף הערה 8.

שכיוון שאי כיבוש היבוסים היה כבר מזמן יהושע, ואילו כיבוש ירושלים היה רק בזמן השופטים, לכן אי הכיבוש נזכר כבר בספר יהושע<sup>3</sup>, ואילו הכיבוש נזכר רק בספר שופטים<sup>4</sup>.

## לסיכום שיטת רש"י

- א. בירושלים היו שלושה חלקים: שני חלקים ליהודה – "היבוסים יושבי ירושלים" ו"ירושלים", וחלק אחד לבנימין – "היבוסים יושבי ירושלים" (כרד"ק).
- ב. שבט יהודה כבש לפני ימי דוד רק חלק אחד משני החלקים שהיו שייכים לו – את "ירושלים", ולא כבש את החלק השני – "היבוסים יושבי ירושלים" (כרד"ק). שבט בנימין לא כבש כלל את חלקו (כרד"ק).
- ג. כיבושו של שבט יהודה נעשה בימי השופטים (שלא כרד"ק).
- ד. מעשה פילגש בגבעה היה לפני כיבוש ירושלים ולכן היא מכונה בו "עיר נכרי" ולכן לא יכלו האיש ופילגשו ונערו להיכנס ללון שם (שלא כרד"ק).
- ה. מזמן השופטים ועד ימי מלכות דוד היה חלק מירושלים בשליטה ישראלית ולכן לא קשה כיצד ייתכן שדוד שם את ראש גלית בירושלים בימיו של שאול (כרד"ק).
- ו. המקום שלא נכבש על ידי שבט יהודה וכן המקום שלא נכבש על ידי שבט בנימין נכבשו ונקנו על ידי דוד המלך (כרד"ק).
- ז. בחלק מהמקום שכבש דוד המלך והיה שייך לשבט יהודה קבע דוד המלך את מקום מושבו (כרד"ק).
- ח. המקום שקנה דוד המלך מארונה היבוסים היה שייך בחלקו לשבט יהודה ובחלקו לשבט בנימין והוא הר המוריה שבו נבנה בית המקדש (כרד"ק)<sup>40</sup>.

## 4. שיטת מדרש תדשא ומלבי"ם

במדרש תדשא<sup>41</sup> פרק כ"ב נאמר "כתוב אחד אומר: 'ואת היבוסים יושבי ירושלים לא יוכלו בני יהודה להורישם'<sup>3</sup> וכתוב אחד אומר: 'ואת היבוסים יושבי ירושלים לא הורישו בני

40. רלב"ג בפירושו לשופטים א', ח כתב: "וכבר נלחמו בני יהודה בירושלים קודם זה ולכדו אותה...", ונראה מדבריו שהוא סובר כרד"ק, שבני יהודה כבשו את ירושלים כבר בימי יהושע. אבל בפירושו לשופטים י"ט, י כתב רלב"ג: "...ולא רצה האיש הלוי לסור שם כי היה שם היבוסים יושב בעת ההיא ולזה אמר 'לא נסור אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל הנהי' וזה לאות כי לא כבשו עדיין בני יהודה את ירושלים ולא נכבשה גם כן בימי יהושע. ואף על פי שכבר הכה יהושע את מלך ירושלים לא מצאנו שכבש העיר עד שבט יהודה אחריו ונלחם בירושלים ולכדו אותה כמו שזכר בראש זה הספר ונהנה היה זה הענין מהפילגש קודם שנלחמו שבט יהודה בירושלים!" מפורש בדבריו כשיטת רש"י. (ואעפ"כ לא הובאו דבריו בגוף המאמר בגלל שלא מצאנו בדבריו התייחסות מפורשת לשאלה, האם היה לבני יהודה חלק גם ביבוס או רק בירושלים).

גם אברנאל כתב בדומה לרש"י שכיבוש ירושלים היה בימי השופטים ולא בימי יהושע, אך לא אימץ את שיטת ה"סדר עולם" שמעשה פילגש בגבעה קדם לכיבוש ירושלים (עיי' בפירושו לשופטים א', ז ר"א, כא ובהקדמתו לפרק י"ז בשופטים).

ועיין עוד באברנאל בפירושו לשופטים א', כא בתחילת דבריו שהסביר שכוונת רש"י באמרו "מחוז היה בירושלים ושמו יבוס" אינה לחלק קטן מתוך ירושלים אלא להיפך: "שהיתה ירושלים בימים ההם מחוז גדול". אמנם מהמשך דבריו משמע שביאר את רש"י כמו שביארנו, שכוונתו באמרו "מחוז היה בירושלים ושמו יבוס" היא רק למצודת ציון, אך אף על פי כן דבר על "ארץ ירושלים". גם בפירוש דעת מקרא הסביר את שופטים א', ח כמתחילת "ארץ ירושלים", עיי' בפירושו לשופטים וכן בהקדמה לדברי הימים, עמ' 74-72, וכן באטלס דעת מקרא, עמ' 152. ועיין גם במאמרו של ר' יהודה קיל "ירושלים במקרא" שמעתין, גליון 100, עמ' 133.

41. קובץ בית המדרש, הוצאת אי' יעללינעק, מהדורה ג', ספרי ואהרמן, ירושלים תשכ"ז (הובא בדעת מקרא ליהושע ט"ו, סג הערה 158 ובמקומות נוספים). המדרש מיוחס לרבי פינחס בן יאיר.

בנימין.<sup>41</sup> אם בני בנימין, למה בני יהודה ואם בני יהודה, למה בני בנימין אלא שהיתה ירושלים לפני שתי עירות, אחת עליונה ואחת תחתונה. העליונה נפלה בגורל יהודה והתחתונה בגורל בנימין... **ואחרי מות יהושע עלו בני יהודה ולקחו את חלקם ושרפו את העיר באש ועזבוה חרבה**, אבל ירושלים התחתונה שהיתה לבנימין לא אבו בני בנימין להורשה אלא שהיתה עומדת עד ימי דוד...".

כעין זה כתב גם מלבי"ם<sup>42</sup>: **"בחי יושע לא יכלו (בני יהודה) להוריש יושביה שהיו יבוסים... עד סוף חיי יהושע... ואחרי מות יהושע התעוררו מלחמות ביניהם ובין יושבי העיר וילכדו אותה... ועל כל זה, הגם שכבשו העיר לא כבשו את המצודה שנקראה אחר כך בשם מצודת ציון שלא נלכדה עד ימי דוד... ויהודה לא לחמו שם כי אינו מחלקם, ובנימין לא התחילו להלחם שם כלל"**.

המדרש תדשא ומלבי"ם חולקים על רד"ק בשלוש נקודות ועל רש"י בשתיים:

1. לפי המדרש ומלבי"ם אין הבדל בין **"היבוסים יושבי ירושלים"** הנזכר בספר יהושע<sup>3</sup> ל**"ירושלים"** הנזכרת בספר שופטים<sup>4</sup>.

2. לפי המדרש ומלבי"ם כבשו בני יהודה את ירושלים רק **אחרי מות יהושע** ולא בחייו, ואע"פ שהרגו את מלך ירושלים בימי יהושע מ"מ לא כבשו אז את עירו (בדומה לרש"י).

3. לפי המדרש ומלבי"ם כבשו בני יהודה **את כל חלקם בירושלים** עוד לפני ימי דוד, כיוון שמצודת ציון – היא יבוס – שלא נכבשה עד ימי דוד, הייתה בחלק **בנימין** ולא היה לבני יהודה חלק בה.

לפי המדרש, אותו חלק שכבשו בני יהודה בירושלים היה חרב בתקופת השופטים ומוכן היטב מדוע לא הלכו האיש ופילגשו ונערו לחלק זה<sup>6</sup>. אמנם יש לעיין, לפי זה, כיצד שם דוד את ראש גלית בירושלים<sup>7</sup>. צריך כנראה לומר שלאחר זמן התיישבו בני יהודה בחלק החרב אע"פ שדבר זה לא נזכר בכתוב<sup>43</sup>.

מלבי"ם לא הסביר, מדוע לא הלכו האיש ופילגשו ונערו לחלק שכבשו בני יהודה<sup>43</sup> ולכאורה נראה, שהוא יוכל להסביר כמו המדרש שכתב שהוא היה חרב. אבל מלבי"ם כתב לגבי הנחת ראש גלית בירושלים<sup>7</sup>: **"הגם שאז ישב היבוסים בירושלים כבר בארתי זאת (שופטים סימן א') כי היבוסים ישב במצודה אבל העיר עצמה היתה ביד ישראל"**. משמע ממלבי"ם שהחלק שכבש שבט יהודה כן היה מיושב על ידיו, ושלא כמדרש שכתב ששבט יהודה הניחו חרב. לפי זה חוזרת אם כן השאלה מדוע לא הלכו האיש ופילגשו ונערו לחלק שהיה מיושב על ידי שבט יהודה. נראה שמלבי"ם יפרש כרד"ק<sup>28</sup> שדרכם של האיש, פילגשו ונערו הייתה מכיוון החלק היבוסים והם לא רצו להאריך דרכם לחלק שבשליטה ישראלית.

עוד יש להעיר, שלפי המדרש תדשא ומלבי"ם עולה שדוד קבע את עיר מלכותו במקום ששייך לשבט בנימין! מה שאין כן לשיטת רש"י ורד"ק שכתבו שחלק מהשטח שכבש דוד

42. שופטים א', ח. ועיין כעין זה גם באטלס **דעת מקרא** עמ' 138.

43. וכן כתב במירוש "דרך בינה" לספר שופטים א', ח (הוצאת "מכון אופק" קליבלנד – ירושלים, תשמ"ח).

44. עיין במלבי"ם בסוף ספר שופטים שכתב שיש מחלוקת בדברי חז"ל מתי הייתה פרשת פילגש בגבעה (עיין בהערה 36 בתחילתה ובסופה) ולא הסביר מדוע לפי הדעה המאחרת לא נכנסו האיש ופילגשו ונערו לחלק שהיה בידי שבט יהודה.

היה שייך ליהודה. נראה שהמדרש ומלבי"ם יאמרו שלדוד כמלך הותר לקחת מאחוזות אחרים כאמור במשפט המלך<sup>44</sup>. או שדוד קנה את השטח משבט בנימין<sup>44א</sup>.

יש להעיר על סתירה לכאורה בדברי מלבי"ם. בסוף ספר שופטים כתב<sup>23</sup>: "ובכסף שקלים חמשים' ובדברי הימים<sup>24</sup> אמר 'ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות', ואמרו חכמינו ז"ל... מקום המזבח בחמשים והשדה כולה בשש מאות, רצונם לומר פה סיפר כי תחילה קנה רק הגורן למזבח בחמשים, ואחר כך כשראה שירדה שם האש כנזכר בדברי הימים<sup>45</sup> ונבחר המקום לבית הבחירה קנה גם המקום סביבו בעד שש מאות שקלי זהב". לפי זה עולה שדוד קנה לא רק את מקום המזבח אלא את מקום הר הבית כולו, וכיוון שאמרו חז"ל<sup>27</sup>, שהר הבית והלשכות והעזרות היו בחלקו של יהודה, עולה שחלק מהשטח השייך ליהודה לא נכבש לפני ימי דוד המלך, כדברי רש"י ורד"ק שכתבו ששבט יהודה לא כבש את כל חלקו לפני ימי דוד, ושלא כדברי מלבי"ם, בפירושו לספר שופטים, שכתב שיהודה כבשו את כל חלקם בתקופת השופטים! וקשה, שמלבי"ם בפירושו לספר שמואל<sup>23</sup> סותר את מה שכתב הוא עצמו בפירושו לספר שופטים<sup>42</sup>! נראה שמלבי"ם יסביר ש"השדה כולה" שקנה דוד כללה רק את השטח מהמזבח ומערבה – בין האולם והמזבח והאולם וההיכל ובית קודשי הקודשים – החלק שהיה בנחלת בנימין<sup>27</sup>, אבל הר הבית והלשכות והעזרות שהיו בנחלת שבט יהודה כבר נכבשו ע"י שבט יהודה בימי השופטים.

ייתכן וניתן לסייע להסבר זה מהגמרא במסכת זבחים<sup>46</sup> שאמרה על הסתירה הנזכרת לעיל בין הפסוק בספר שמואל<sup>23</sup> לפסוק בדברי הימים<sup>24</sup>: "בקר ועצים ומקום המזבח בחמשים וכל הבית כולו בשש מאות". הרי שלא נאמר כאן "הר הבית כולו" אלא "כל הבית כולו" ולמד מלבי"ם שהכוונה דווקא למקום הבית ולא להר כולו, ושלא כנצי"ב<sup>25</sup>. לפי זה ניתן לומר שגם המדרש תדשא, שכתב ששבט יהודה כבש את כל חלקו בימי השופטים, אינו חולק על הגמרא והספרי.

### לסיכום שיטת המדרש תדשא ומלבי"ם

- א. בירושלים היו שני חלקים: חלק אחד ליהודה – "ירושלם", וחלק אחד לבנימין – "היבוס" יושב ירושלם" (בניגוד לרש"י ולרד"ק).
- ב. שבט יהודה כבש לפני ימי דוד את כל חלקו בירושלים (בניגוד לרש"י ולרד"ק).
- ג. כיבושו של שבט יהודה נעשה אחרי מות יהושע (בדומה לרש"י ושלא כרד"ק).

44. שמואל א' ח', יא-יד. ועיין במסכת סנהדרין דף כ, ע"ב שנחלקו ר' יוסי ור' יהודה, האם כל האמור בפרשת מלך – מלך מותר בו, או שלא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם. ועי"ש בתוס' ד"ה "מלך מותר" שדנו מדוע נענש אחאב על לקיחת כרם נבות לדעת ר' יוסי שמלך מותר בכל האמור בפרשת המלך. ותירצו שישה תירוצים, ולפי שלושה מהם (השני, השלישי והשישי) עולה שלדוד היה מותר לקחת מאחוזות אחרים. ועי"ע בסנהדרין קטנה שם בשם הזוהר הקדוש ובעיין יעקב ובפתח עיניים ובמרה"י שם, שגם לפי דבריהם עולה שלדוד מותר היה לקחת מאחוזות אחרים. ועיין במלבי"ם במלכים א' כ"א, א שכתב ג"כ שלצורך בית המלכות מותר לקחת מאחוזות אחרים, וא"כ מלבי"ם לשיטתו.

ועיין ברד"ק במ"א כ"א, י, שכתב שלא הותר למלך לקחת לצורך עצמו אלא רק לצורך עבדיו (כתירוץ הראשון בתוס') ורק את הפירות ולא את גוף הקרקע, וא"כ רד"ק ג"כ לשיטתו שדוד לא לקח מנחלת שבט בנימין אלא יושב בנחלת שבט יהודה.

44א. עיין בסנהדרין קטנה בסנהדרין כ', ע"ב בשם הזוהר.

45. דברי הימים א' כ"א, כו.

46. דף קטז, ע"ב.

47. על הסיבות לאי כיבושה של יבוס עד ימי דוד המלך ראה במאמרי "מדוע לא כבשו בני ישראל את יבוס עז ימי דוד המלך", שיתפרסם בעזהי"ת בגליון שמעתין הקרוב.

ד. המקום השייך לשבט בנימין לא נכבש על ידי שבט בנימין אלא על ידי דוד המלך (בדומה לרשי"י ולרד"ק).

ה. לפי המדרש, החלק שכבשו בני יהודה נשרף ונשאר חרב (בניגוד לרשי"י ולרד"ק) ולכן לא יכלו האיש ופלגשו ונערו להכנס לשם. לפי מלבי"ם משמע שהמקום שכבש שבט יהודה כן היה מיושב וכנראה שלא נכנסו לשם, כי על ידי כך היו מאריכים את דרכם (כרד"ק).

ו. לפי מלבי"ם שם דוד את ראש גלית בחלק שנכבש ע"י שבט יהודה והיה מיושב על ידם מתקופת השופטים (כרשי"י וכרד"ק). לפי המדרש צריך לומר שאע"פ שבני יהודה שרפו את העיר ועזבוה חרבה, מ"מ בזמן מסוים לפני ימי דוד הם התיישבו בה.

ז. בחלק מהמקום שכבש דוד המלך והיה שייך בתחילה לשבט בנימין קבע דוד המלך את מקום מושבו, וכנראה שדוד קנה את השטח משבט בנימין (בניגוד לרשי"י ולרד"ק).

ח. המקום שקנה דוד המלך מארונה היבوسی היה שייך לשבט בנימין והוא החלק המערבי של הר המוריה שבו נבנו המזבח, האולם וההיכל וקודש הקודשים (בניגוד לרשי"י ולרד"ק).

הנקודה העיקרית המוסכמת על כל המפרשים היא, שהחלק הנקרא "ירושלים" נכבש "לפני ימי דוד המלך, ואילו החלק הנקרא "יבוס" לא נכבש אלא על ידי דוד המלך"<sup>47</sup>.

**לסיים:** וכאז כן עתה, גם בימינו שלט עם ישראל בתחילה רק על חלק מירושלים, אבל חלקה האחר היה בידי גויים, משך י"ט שנים, עד שזיכנו ה' לכבוש גם חלק זה של ירושלים. וכשם שאז, לאחר שכבש דוד את ירושלים כולה, זכה עם ישראל לבנות את ביהמ"ק, כך מצפים אנו עתה שנוכח לבניין ביהמ"ק במהרה בימינו.

## נספח

### 3000 שנה לירושלים – האמנם?

השנה חוגגים בישראל שלושת אלפים שנה לירושלים. חשבון זה – המתחיל מדוד – עומד בסתירה למנין המסור לנו מחז"ל. לפי חז"ל עברו מאז כיבוש ירושלים בימי דוד ועד ימינו רק **אלפיים שמונה מאות ושישים וחמש שנה** וזהו פירוטן:

33 שנים לדוד<sup>1</sup>

4 שנים לשלמה עד בניין הבית<sup>2</sup>

410 שנים ימי בית ראשון<sup>3</sup>

70 שנים גלות בבל<sup>4</sup>

420 שנים ימי בית שני<sup>5</sup>

1928 שנים מאז חורבן בית שני ועד ימינו<sup>6</sup>.

סה"כ: 2865

1. שמואל ב' ה', ה.
2. מלכים א' ו', א.
3. תוספתא קרבנות (זבחים) פ"ג, ה"ג, בבלי יומא דף ט, ע"א; רשי"י ב"ב דף ג, ע"ב; ע"ז דף ט, ע"א; ערכין דף יב, ע"ב; ירושלמי מגילה ספ"א; ויקרא רבה כ"א, ט; רשי"י ויקרא ט"ז, ג ועוד.
4. דניאל ט', ב, רשי"י ע"ז דף ט, ע"א וע"ע במגילה דף יא, ע"ב ודף יב, ע"א.
5. תוספתא שם; בבלי יומא שם; ע"ז דף ח, ע"ב וט, ע"א; ערכין דף יב, ע"ב; רשי"י ב"ב, שם; ירושלמי שם, סדר עולם רבה פכ"ח ופ"ל.
6. ע"ז דף ט, ע"א ורשי"י שם.

לעומת המנין המסור לנו מחז"ל, מונים ההיסטוריונים פחות שנים לימי בית ראשון ויותר שנים לימי בית שני וכך הגיעו ל-3000 שנה<sup>7</sup>.

אמנם, כפי שהתבאר במאמר, לדעת רד"ק נכבשה ירושלים בחלקה כבר בימי יהושע – כארבע מאות ושלוש שנים לפני כיבוש דוד<sup>8</sup>, דהיינו לפני 3268 שנה! גם לפי רש"י, שירושלים נכבשה (בחלקה) רק אחרי מות יהושע עברו מאז כיבושה 3240 שנה<sup>9</sup>. אולם הקשר של עם ישראל לירושלים אינו מתחיל מכיבושה ע"י דוד ואף לא בכיבושה ע"י יהושע או השופטים.

**הקשר שבין עם ישראל לירושלים מתחיל בעקידת יצחק שהייתה בהר המזריחה,** כארבע מאות שנה לפני כיבוש יהושע<sup>10</sup>, דהיינו לפני כשלושת אלפים שש מאות ושבעים שנה, ובאותו מעמד כבר קבע אברהם אבינו שבמקום זה יבנה המקדש, כאמור<sup>11</sup>: "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה, אשר יאמר היום בהר ה' יראה", ותרגם אונקלוס: "ופלח וצלי אברהם תמן באתרא ההוא ואמר קדם ה' הכא יהון פלחין דריא" וביארו רש"י: "ה' יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכנתו ולהקריב בו קרבנות".

7. עיין במירוש **זעת מקרא** למלכים ב' בנספחות שבסוף הספר, נספח יב הערה 25 סעיף ג' (ומשמע שם שמנין 3000 שנה מתחיל בתחילת מלכות דוד ולא בכיבוש ירושלים!).
8. בית המקדש הראשון נבנה ארבע מאות ושמונים שנה אחרי יציאת מצרים (מלכים א' ו', א). הוצא מהן ארבעים שנות מדבר (במדבר י"ד, לג ורש"י שם) ושלושים ושלוש שנים שמלך דוד בירושלים (שמואל ב' ה', ה) וארבע שנים שמלך שלמה לפני שבנה את בית המקדש (מלכים א' ו', א) – הרי ארבע מאות ושלוש שנים מהכניסה לארץ בימי יהושע ועד כיבוש ירושלים ע"י דוד. [מלחמת יהושע במלך ירושלים הייתה כשלושה חודשים אחרי הכניסה לארץ – בגי' תמוז (סדר עולם רבה פרק יא)].
9. שכן יהושע הנהיג את ישראל עשרים ושמונה שנים (סדר עולם רבה פ"ב, רש"י שופטים י"א, כו).
10. מהולדת יצחק ועד יציאת מצרים – ארבע מאות שנה (בראשית ט"ו, יג ורש"י שם). יצחק היה בן שלשים ושבע בעקידה (סדר עולם רבה פ"א ועיין רש"י על בראשית כ"א, לד וכ"ג, ב) וארבעים שנים שהו בני"י במדבר (במדבר י"ד, לג ורש"י שם).
11. בראשית כ"ב, יד.